

تألیف مصطفوی و تفسیر روشن

■ سید محمد تقی زاده

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

■ چکیده:

محقق مفسر، استاد میرزا حسن مصطفوی از قرآن پژوهان و مفسران معاصر دوران ما به شمار می روند. در دهمین نمایشگاه بین المللی قرآن کریم تهران (سال ۸۱) به عنوان خادم قرآن کریم برگزیده شدند. تفسیر روشن جناب مصطفوی در ۱۶ مجلد نگاشته شده است. در این تحقیق ضمن مروری بر حیات علمی و فرهنگی ایشان معرفی آثار وی، مهم ترین اثر یعنی تفسیر فارسی روشن به تفصیل معرفی شده است. (تفسیر گرانسنگ آیه الله مصطفوی به نام «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم» به زبان عربی است).

■ کلید واژه:

تفسیر قرآن ، حسن مصطفوی، تفسیر روشن ، روش تفسیر

■ طرح مساله:

تفسیر در لغت به معنای روشن کردن و آشکار ساختن است و در اصطلاح زدودن ابهام از لفظ مشکل و دشوار یا همان علم فهم قرآن است. تفسیر قرآن در دهه های نخستین پیدایش اسلام تولد یافت و همچنان به حیات خود ادامه می دهد. در این تاریخ طولانی و پرفراز و نشیب هراز گاهی در گوشه ای از جهان اسلام مفسری سر برآورده که طرحی نو در تفسیر درانداخته است.

از جمله مفسران معاصر جناب استاد حسن مصطفوی است. محقق مفسر، استاد میرزا حسن مصطفوی از قرآن پژوهان و مفسران دوران ما به شمار می روند.

دو اثر مشهور او بنام های «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم- ۱۴ مجلد» و «تفسیر روشن- ۱۶ مجلد» تالیف شده که در این مقاله تفسیر روشن به تفصیل خواهد آمد

تبریز دیده به جهان گشود. پدرش آقا شیخ عبدالرحیم، از علمای مشهور آذربایجان به شمار می رفت که مشهور به زهد و تقوی بود.

نقل می کنند که او دارای روحیه ای بسیار لطیف و صاف، و با اینکه از نظر علمی صاحب رای ولی همیشه در سکوت و تواضع کامل به مردم خدمت می کرده است. او تحقیقات و حواشی متعددی بر کتاب های فقه و اصول شیعه به یادگار مانده است. پدر بزرگ وی شیخ مصطفی نیز از علمای آن سامان بود و شهرت «مصطفوی» در خانواده آنها به دلیل انتساب به اوست.

آقامیرزا حسن مصطفوی، از دوره کودکی در تبریز به فراگیری علوم و دانش روز روی آورد و با استعداد و هوش فوق العاده ای که داشت، دروس دوره دبستان تا دبیرستان را با موفقیت به پایان رساند؛ در ضمن، شروع به تحصیل دروس ادبیات عربی و علوم پایه اسلامی کرد و در محضر استادانی چون آقا شیخ علی اکبر اهری و جناب عمو زین الدینی تا پایان «رسائل» و «مکاسب» را خواند.

در سال ۱۳۱۳ هـ ش برای کسب بیشتر علوم اسلامی به حوزه علمیه قم (از ۱۶ تا ۲۳ سالگی) رهسپار شد و سطوح عالی فقه و اصول را از محضر استادانی چون: آیه الله حجت کوهکمری فرا گرفت. آوازه آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی در حوزه نجف اشرف، باعث شد این دانش پژوه جوان در سال ۱۳۲۰ هـ ش رهسپار آن شهر مقدس شده (از ۲۳ تا ۲۵ سالگی)، مباحث مهم فقهی را از محضر آن استاد بزرگ فراگیرد و در کنار آن، مباحث مهم اصولی را از محضر آیت ... میرزا حسین نائینی کسب کند.

از دیگر استادان ایشان در نجف اشرف، آیت الله شیخ محمد حسین اصفهانی است که از

مفسر پس از تالیف «التحقیق» و بر اساس دیدگاه های واژه شناسی خود در این کتاب و تاکید بر غیر مجازی بودن کلمات قرآن و اهتمام به بعد سیر و سلوکی است که پایه های تفسیر روشن پی ریزی می شود. مخاطبان این تفسیر، فارسی زبان هایی هستند که به دنبال مسائل اخلاقی و معنوی و توجه به جنبه های ارشادی تفسیرند.

مفسر، در جلد نخست کتاب، مقدمه ای مختصر به نگارش درآورده و به خصوصیات تفسیر و یاد کرد اصول موضوعه اشاره کرده است. از اصول مهم و متفاوت در تبیین معانی آیات که به عنوان ویژگی این تفسیر محسوب می شود همان تاکید بر معانی حقیقی لغات قرآن است (ایازی، سیرتطور تفاسیر شیعه، ص ۲۴۷). ما برای اینکه افراد طبقه متوسط و عموم مؤمنین هم از این کتاب استفاده کنند، پس از ضبط یک یا چند آیه، لغات مشکل و غیر مشکل را معنی کرده، و سپس، آیات را ترجمه و با مختصر توضیح نوشته، و در مرتبه سوم، جداگانه تفسیر روشن و قاطع و بقدر امکان به زبان ساده بیان کرده، و در مرتبه چهارم، اگر حدیث معتبر و مربوطی بود نقل می کنیم، با اضافه مختصر توضیح در ارتباط به آن حدیث. و در قسمت پنجم، اشاره می کنیم به بعضی از جهات ترکیب و اعراب و یا لطائفی که موجود است.

در شماره ها و مکی و مدنی بودن آیات، به مصاحف چاپ دول عربیه از جمله کتاب (معجم المفهرس الفاظ القرآن) اعتماد می کنیم (مقدمه تفسیر روشن، ص ۲۰-۲۱).

■ شرح حال

آیت الله میرزا حسن مصطفوی قرآن پژوه، مفسر، دانشمند برجسته معاصر ایران، در روز چهارم شعبان ۱۳۳۴ هـ ق (۱۲۹۷ هـ ش) در

کرامات خاص و انسان های والا مقام و معنوی و خارق العاده بوده اند. آیت الله مصطفوی در تاریخ ۵ تیر ۱۳۸۴ مطابق با نوزدهم جمادی

الاول ۱۴۲۶ بعد از ظهر یکشنبه در منزلشان در تهران وفات و در مهمانی بزرگی که از طرف خداوند دعوت شده بود شرکت نمود. به وعده خداوند او همیشه زنده است و آثارش هدایتگر و حیات بخش نسل های پیاپی و مختلف در جهان می باشد. مزارش، زیارتگاه رهروان و شیفتگان مکتب پیامبر بزرگ اسلام و اهل بیت (ع) میباشد.

■ ویژگی های علمی آیه الله مصطفوی

وسعت تحقیقات و ارائه نظریات منحصر به فرد در زبانشناسی و علوم قرآن، آیه الله مصطفوی را از دیگر مفسران و قرآن پژوهان ممتاز، برجسته تر می نمایند. او انسانی سالک و محقق بزرگ و دانشمندی متواضع میباشد که هیچگاه نخواست است که شناخته شود و دانشمندان و محققین او را فقط بعنوان دانشمند و محقق معنوی می شناسند. اولین کتابی که تألیف فرموده اند بنام رهنمای گمشدگان در سن بیست و چهار سالگی بوده است، که یکی از بهترین کتاب های عرفانی در سیر و سلوک می باشد. هیچیک از مطالب و موضوعاتی را که در نوشته هایشان بیان فرموده اند در طول زمان های قبل و بعد تغییری نداشته و نکرده است یعنی آنچه را که در نوشته های تحقیقی و عرفانی مرقوم فرموده اند در پنجاه سال قبل در نوشتن اولین کتاب یعنی رهنمای گمشدگان همچنان بوده است و همان معانی و مبانی بیشتر و به نوعی دیگر توضیح داده شده است و این نشانگر کرامتی است بس بزرگ از ایشان، چون حقایق و معارف واقعی تغییر ناپذیر است

محضر این استاد فرزانه نیز دروس فقه و اصول را بهره برد. همچنین در این زمان در درس اخلاق آیت الله آقا سید علی قاضی، حاضر شد.

آقا میرزا حسن مصطفوی پس از فراگیری دانش های اسلامی در سطوح عالی، در سال ۱۳۲۲ به قم بازگشت و مدت یکسال به تدریس تفسیر قرآن و برخی دروس حوزوی مبادرت ورزید. ایشان در ۲۶ سالگی به تهران عزیمت کرد و در همان سال ازدواج نمود.

آیت ... مصطفوی در تهران موفق به اخذ لیسانس از دانشکده معقول و منقول (الهیات) تهران و سپس دکترای الهیات شد، در حالی که در نجف از آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی نیز گواهی اجتهاد دریافت کرده بود. وی به چهار زبان ترکی، عربی، فرانسوی و عبری نیز تسلط داشت. پس از آنکه در تهران اقامت گزید، بعضی از بزرگان آن زمان، خصوصاً آیت الله بروجردی، از ایشان تقاضا نمودند که جهت تدریس به حوزه علمیه قم بازگردد، ایشان در تهران به تالیف و تصحیح آثار گذشتگان و نیز نشر آثار خویش پرداخته، آثار ارزشمندی در حدود هفتاد جلد از خود به یادگار گذاشت که بیشتر آثار این استاد فرزانه، در زمینه های مختلفی چون؛ تحقیق در واژه قرآن، تفسیر قرآن، تاریخ اسلام، آموزش قرآن، ترجمه قرآن، تحقیق درباره ادیان الهی، علم کلام، رجال، اخلاق، سیر و سلوک، حقایق و معارف اسلامی و تحقیق در سیره و زندگانی امامان معصوم (ع) و ... می باشد.

از دوستان معنوی ایشان در آن زمان، یعنی از سن بیست تا حدود سی سالگی میتوان از این افراد نام برد:

انسان کامل و عارف بزرگ حاج ملا آقا جان زنجانی، استاد و عارف فرزانه حاج میرزا جواد آقا انصاری همدانی، حاجی محبوب، شیخ نورالدین خراسانی. هریک از این بزرگان دارای فضائل و

و مهم اینست که چشم معنوی یافت شود که ببیند و بدرستی مشاهده فرماید.

مطالبی که در نوشته های ایشان مشهود است، موضوعاتی است که مورد نیاز همگان می باشد خصوصاً آنانی که در پی کشف حقایق و بهتر زیستن معنوی و شناخت پیدا کردن به عالم خلقت و هستی می باشند. حقایقی که در تمامی ادیان الهی به نوعی وجود دارد و هر انسانی می باید بدانها معرفت و شناخت پیدا کند. مفاهیم و حقایقی است که بجز مرتبطان با عالم غیب و شهود، برای هیچکس قابل فهم و رویت نیست.

روح، عالم برزخ، عالم ملکوت، عالم چبروت و نحوه ارتباط انسان با این عوالم و اصولاً چگونه زیستن و سیرانسان در عوالم معنوی و یا آسمان ها و برجهایی که در آنست و خداوند به آنها قسم یاد می کند و صدها حقایق و معارف مهم و اساسی دیگر که توضیح دادن راجع به آنها فقط از اولیای خداست. چرا که اگر کسی بخواهد توضیح دهد اساساً باید به شهود و معرفت ببیند تا توان بازگویی داشته باشد. تمامی نوشته های ایشان اینگونه با معرفت و حقیقت می باشد.

آسمان های مختلف و صفات الهی و مفاهیمی همچون ابلیس و شیطان آمده، حکایت از تیز بینی و قدرت علمی مفسر می کند. اینکه اصلاً ابلیس کجاست، چه خصوصیتی دارد و شیطان چیست، باید به تفسیر مراجعه کرد. در تفسیر عبارت «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» می فرمایند: شیطان یعنی موجودی که انحراف از حق داشته و کج باشد و آن اعم است از اینکه در حیوان باشد یا انسان یا جن.

کلام و نوشته های او مستقیماً به قلب انسان می نشیند و حالت درونی هر انسان علاقمند به واقعیات را دگرگون می نماید. او انسانی الهی و مرتبط با عالم غیب و شهود و عوالم معنوی است و این معانی و مقامات کاملاً از نوشته های او پیدا است. او معتقد است که اگر انسانی و یا عالم و محقق مرتبط با عوالم الهی نباشد، چگونه میتواند کلام خداوند را تفسیر نماید. او که وجود مبارکش تا دهه هشتاد در این دنیا بود، هیچگاه اقدامی جهت معرفی خود ننموده است و حتی هیچ تصویر و عکسی تا به حال از ایشان منتشر نشده و همیشه خواسته بود بی نام زندگی کند.

■ آناز:

■ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ۱۴ مجلد. (کتاب نمونه سال ۱۳۶۲)

■ تفسیر روشن، ۱۶ مجلد. (انتشارات سروش و مرکز نشر کتاب)

■ رهنمای گمشدگان، کتابی است در سیر و سلوک که در سن ۲۴ سالگی تألیف نموده اند.

■ الحقایق فی تاریخ الاسلام، و الفتن و الاحداث. در این کتاب فقط از منابعی استفاده شده که تا قرن پنجم هجری نوشته شده است که همگی از منابع اهل سنت می باشد. و این کتاب یک دوره کامل تاریخ اسلام از بعثت

ایشان در مقدمه کتاب رساله لقاء الله در منازل سیر و سلوک فرموده اند: آنچه را که خود درک کرده و به یقین حق دیده ام در این کتاب اظهار نموده ام و یا در مقدمه تفسیر روشن فرموده اند: چطور انسان میتواند بدون ارتباط با عالم غیب و معنی، کلام خداوند را تفسیر نماید. (نقل مفهومی)

تمامی واژه ها و مفاهیم و حقایق کلام خداوند بصورت قطعی و محکم و مستدل بیان شده است که متفاوت از تمامی تفاسیری که تا به حال نوشته شده است می باشد. مطالب و نظریه هایی که در تفسیر روشن درباره اسم اعظم و

پیامبر اکرم(ص) تا غیبت امام زمان (عج) را در بر می گیرد.

■ امام المجتبی(ع) در این کتاب نیز از منابع پنج قرن نخست اسلام استفاده شده و همه روایات از منابع اهل سنت نقل می شود که یک دوره زندگانی امام مجتبی (ع) از تولد تا شهادت به طور مستند که در برگیرنده حالات و مقامات و اصحاب و صفات و خصوصیات دیگران می باشد را بشرح و توضیح داده است.

■ رساله لقاء الله، منازل سلوک به مقام لقاء الله، مستفاده از آیات کریمه و روایات شریفه.

■ شرح مصباح الشریعه امام صادق (ع) که صد باب است و در حکمت و معارف و سیر و سلوک و اخلاق و آداب و سنن می باشد.

■ رساله معرفت الله، شرح خطبه توحیدیه امام رضا(ع).

■ احادیث صعب و مشکل امام کاظم (ع) واحادیث امام رضا (ع).

■ تفسیر سوره حشر.

■ تصحیح و تزییل متشابهات القرآن.

■ تحقیق کتاب اشعه نور، شیخ هادی تهرانی(۱۳۲۱ق).

و همچنین آثار و نوشته های دیگر.

مرکز نشر آثار آیت الله مصطفوی در سال ۱۳۸۱ هجری شمسی در تهران تاسیس گردید. هدف از تاسیس این مرکز، نشر و تبلیغ نوشته ها و تالیفات محقق و مفسر بزرگ آیه الله مصطفوی می باشد. این حقایق الهی، نه تنها برای مسلمانان بلکه برای تمامی معتقدان به مکاتب الهی هم در دیگر ادیان، مورد استفاده قرار میگیرد و رهگشا می باشد. این مرکز،

زمینه هایی را فراهم نموده است تا کتاب ها به زبان های مختلف خصوصاً عربی به فارسی و فارسی به عربی و انگلیسی و فرانسوی و آلمانی و ایتالیایی، ترجمه و مورد استفاده همگان قرار گیرد.

■ آشنائی کلی با تفسیر:

تفسیر روشن برای عموم طبقات با بیان قاطع از جهت لغت و تفسیر و حقائق می باشد و از جمله تفاسیر مهم دوره معاصر است که از سال ۱۳۶۶ به بعد منتشر شده است. ایازی در «شناخت نامه تفاسیر» درباره این تفسیر می نویسد: در حقیقت، این اثر پس از تالیف «التحقیق» و بر اساس دیدگاه های واژه شناسی ایشان در این کتاب و تاکید بر غیر مجازی بودن کلمات قرآن و اهتمام به بعد سیر و سلوکی است که پایه های تفسیر روشن پی ریزی می شود. مخاطبان این تفسیر، فارسی زبان هایی هستند که به دنبال مسائل اخلاقی و معنوی و توجه به جنبه های ارشادی تفسیرند.

مفسر، در جلد نخست کتاب، مقدمه ای مختصر به نگارش درآورده و به خصوصیات تفسیر و یاد کرد اصول موضوعه اشاره کرده است. از اصول مهم و متفاوت در تبیین معانی آیات- که به عنوان ویژگی این تفسیر محسوب می شود همان تاکید بر معانی حقیقی لغات قرآن است.

در آغاز سوره، کلیاتی مانند نور و فضیلت، تلاوت، شان نزول و از این دست مسائل است. آنگاه ایشان به یکایک آیات می پردازد و تبیین و تشریح مقاصد آیه را دنبال می کند. در این قسمت، نخست، ترجمه و توضیحی درباره لغات مشکل و محل بحث می آورد، سپس در توضیح

و تبیین جمله ها به جنبه های ادبی و لطایف آیه و گاه روایت مربوط به آیه و سوره اشاره می کند. خصوصیات این تفسیر که در مقدمه مولف هم بازگو شده به شرح زیر است: ترجمه تمام لغات از کتاب مولف به نام «التحقیق فی کلمات القرآن» اخذ شده است.

مفسر قرآن در مسیر تفسیرش باید تنها از مدارک علمی، عقلی و شرعی که در ذیل خلاصه می شود پیروی کند:

۱- حجیت ظواهر الفاظ قرآن

۲- حجیت عقل فطری و سالم از تاثیرات

افکار و سلیقه های شخصی

۳- استفاده از دستورها و گفتارهایی که در

تفسیر بطور حتم از ناحیه معصوم رسیده

۴- اخبار ظنی معتبر.

بنده در این قسمت سه مورد از نظریه ها و مبانی نظری آیه الله مصطفوی را (نقل مفهومی به نقل از مجله الکترونیکی گلستان قرآن) بیان می کنم:

۱) علم و قدرت تحقیق و مقام معنوی

شهودی مفسر

یکی از مبانی ایشان در تفسیر روشن و کتاب التحقیق فی کلمات القرآن الکریم آن است که مفسر قرآن باید آیات قرآن را به شهود ببیند. برای آنکه کسی که با خدا ارتباط قلبی محکم نداشته باشد، چگونه می تواند به فهم درستی از کلام الهی و منظور خدا از بیان این آیات دست یابد!

ما براساس اعتقاداتی که داریم معتقدیم:

هیچ جنبنده ای نیست مگر این که خدا را سجده می کند؛ ذات وجود هر کسی خداوند را عبادت می کند. هر کسی چه بخواهد و چه نخواهد، اساساً از آنجا که ذاتاً مخلوق است، خالق خویش را عبادت می کند و از خداوند استعانت می جوید. «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» معنایش این نیست که الان که نیاز داریم، تو را عبادت می کنیم بلکه ما در هر حال تو را عبادت می کنیم، چون مخلوقیم. پس بنابراین

مولف، اعتقادی به اختلاف قرائات ندارد و قرائتی به جز قرائت مشهور را معتبر نمی داند و در این باب بحث مبسوطی آورده است. مفسر در نقل اقوال و آرای مفسرین پیشین، بسیار خوددار و نقل آرای برخی از مفسرین را تکثیر شبهه و ایجاد حیرت و ضلالت می داند و معتقد است: مفسر، در صورتی که دارنده شرایط تفسیر باشد و از نورانیت باطنی و روحانیت تام و آگاهی علمی و ادبی برخوردار باشد، به واقعیت و حق نزدیک خواهد شد و نیازی به این آرا ندارد.

در مورد روایات تفسیری، مولف معتقد است،

گرچه در میان احادیث معتبر اهل بیت (ع)، هزاران حقایق و معارف و لطایف و دقائق علمی و عرفانی و اخلاقی و هدایتی موجود است، اما برخی روایات نیز در هم آمیخته می باشد و ذکر آن برای عموم و افراد غیر آگاه به مبانی، نه تنها مفید نیست، بلکه ممکن است موجبات انحراف افکار نیز فراهم گردد، لذا فقط در مواردی خاص از روایات شریفه استفاده مناسب را می کند. شان نزول آیات راه، گرچه در فهم و مقصود آیه موثر می داند، ولی با تاکید براینکه شان نزول به طور اطلاق هرگز مخصص یا مقید مضمون آیه شریفه نمی شود، مگر آنکه صددرصد به قرائن خارجی و به قرینه خود آیه دلالت بر تقیید تخصیص داشته باشد، لذا سبب نزول، در مواردی که مفید و موثر در مضمون آیه است و از نظر سند خبر هم بدون اشکال است (مورد اعتماد و وثوق است) استفاده می گردد.

■ مبانی نظری آیه الله مصطفوی :

هر کسی با خداوند رابطه دارد ولی در مقام تفسیر کلام خداوند باید ارتباط محکم و قوی با او وجود داشته باشد؛ در حدی که آیات خداوند را ببیند. خودش هدایت شده و آنگاه برای مردم تفسیر نماید.

هریک از واژه ها و کلمات قرآن کریم فقط یک معنای حقیقی دارد. خداوند از بیان هر کلمه ای فقط یک معنی اراده فرموده است، این گونه نیست که خداوند از یک کلمه، چند معنا اراده بفرمایند؛ آن هم گاهی چند معنای متضاد و گاهی متناقض. به همین دلیل، روش آیه الله مصطفوی، در تفسیر روشن و همچنین در التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، هر کلمه یا آیه آن را به یک معنای حقیقی ترجمه و تفسیر فرموده اند. و اصولاً روش تفسیر را که برای یک کلمه و یا آیه و مفهوم قرآنی دارند، چندین معنی ذکر می کنند و در نهایت خواننده را در میان معانی گوناگون رها می کنند، نمی پسندند. برای اینکه این روش، برای کسی که می خواهد پیرو قرآن باشد و هدایت شود، نه تنها هدایت نیست، که گاهی ممکن است موجب گمراهی هم بشود. مگر می شود خداوند کلمه ای را بفرماید و دو یا چند معنای متفاوت از آن در نظر داشته باشد؟ به عنوان مثال در تفسیر آیه شریفه « وَ جَاءَ رُبُّکَ وَ الْمَلِکُ صَفًّا صَفًّا » نظرات متفاوتی ارائه شده است. چنان که نوشته اند: آمد پروردگار تو و ملک صف بستند، آنگاه برای این که نتوانسته اند فرقی بین آمدن خداوند را با موجودات دیگر قایل شوند، دست به توجیه زده اند. چرا که ظاهر آیه موجب اثبات جسمانیت برای خداست، می گویند خداوند که نمی تواند بیاید، پس این جا مشخص می شود که مضاف در تقدیر است؛ یعنی « جاء امر ربک »، آمد پروردگار تو که حذف شده و یا در تقدیر می باشد، نظر آیه الله مصطفوی در اینجا این است. که « مجیی کل شی بحسبه »، یعنی فعل آمدن برای هر کس و هر چیز به حسب آن کس

و چیز لحاظ می شود. آمدن خدا به گونه ای است، آمدن ملائکه طور دیگر، آمدن انسان و جن و پری نیز جوری است و آمدن عشق و

محبت هم حالت خاص خودشان را دارد. چه کسی آمدن خدا را با دو یا لحاظ می کند که مجبور باشیم یک کلمه را به عنوان مضاف در تقدیر بگیریم، مگر خود خداوند نمی توانست بفرماید « جاء امر ربک ». بنابراین وقتی انسان می فهمد آمدن، انواع و اقسام دارد و تطبیق می دهد با آیه، می فهمد، چقدر مفهوم قرآن رسا و برای هر کسی خوب قابل تفهیم است.

وجه دیگر نظریه معنای واحد این است که ایشان قائل به اشتراک مجازی در قرآن نیستند. اشتراک مجازی یعنی این که یک لغت، اولین بار برای یک معنای خاصی به صورت حقیقی وضع می شود و مجدداً همان لغت، برای معنایی دیگر به طور مجازی وضع و استعمال می شود. ایشان قائل به اشتراک معنوی در قرآن هستند؛ یعنی اگر واژه ای بکار برده می شود، مفاهیمی خاص خودش را دارد که تمامی این مفاهیم با خصوصیات مربوطه در تفسیر ایشان ثابت شده است.

با مراجعه به کتاب التحقیق و تفسیر روشن در می یابیم که مبنای ایشان این است که ریشه و معنای هر واژه و کلمه ای را از کتب اصلی لغت نقل نموده و سپس معنای حقیقی آن را مورد بحث و ثابت و روشن نموده اند و به موارد مختلف در کلام خداوند تطبیق و راه روشن را ارائه نموده اند.

در کتاب التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم و تفسیر روشن، واژه ای از قرآن نیست که جامانده باشد یا تفسیر نشده باشد. این روش تفسیر تا به حال بی سابقه بوده است و با این

خصوصیات که مفسری محکم و متقن کلام خداوند را تفسیر نموده باشد، دیده نشده است. همچنین ایشان کتابی تالیف فرموده اند به نام «روش علمی در ترجمه و تفسیر قرآن مجید» که این کتاب بسیار مهم است. حتی در این کتاب ضمن توضیحاتی در حالات و تالیفات علامه بزرگ و اجل سید رضی (رضوان الله علیه) از علمای قرن چهارم به نام کتاب تلخیص البیان فی مجازات القرآن اشاره فرموده اند و در کمال احترام به مقام سید، نظرات تفسیری خود را که با نظرات سید رضی در صفحه سوم آن کتاب در تفسیر «وَأَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» فرموده اند: صراط در اینجا استعاره است. برای این که صراط در اصل لغت، اسمی است برای راه، و در اینجا کنایه است از دین؛ ولی علامه مصطفوی صراط را به معنی مطلق راه، اعم از مادی و معنوی بیان نموده که هیچ حاجتی به استعاره پیدا نخواهد کرد. همان طور، که در تفسیر آیه ۷۴ سوره مومنون «وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّاكِبُونَ» به این نکته اشاره فرموده اند که اکثر استعمال این کلمه در قرآن مجید به معنی طریق معنوی است و موارد بسیار و متفاوت دیگر.

■ بهره گیری از روایت در تفسیر:

آنان که با دانش تفسیر، فقه و علم اصول آشنایی دارند، این قاعده را حتماً بارها دیده و شنیده اند که گفته شده: قرآن، قطعی السند و ظنی الدلاله می باشند. به این معنا که سند قرآن قطعی است، به دلیل این که از طرف خداوند تبارک و تعالی است. اما دلالتش و گرفتن مفهوم آن، قطعی نیست به خاطر این که کسی نمی داند منظور خداوند قاطعانه چیست. برخلاف روایات که سندش معلوم نیست به امام معصوم (ع) برسد یانه، دلالتش خیلی روشن است.

در این باره هم دیدگاه ایشان به رویه

رایج، متفاوت است. نظر استاد این است که اگر روایتی واقعاً از معصوم نقل شده باشد، با قرآن هیچ فرقی نمی کند. یعنی به همان اندازه معتبر و قابل اعتماد است چرا که قرآن و روایات همگی از جانب پیامبر (ص) نقل شده است اما اگر حدیث، جعلی باشد، سالبه به انتفاء موضوع است. اصلاً موضوعیتی ندارد که درباره آن بحث شود.

از آن طرف چرا قرآن ظنی الدلاله است. ظنی الدلاله به آن نمی توان گفت، چون اینها نسبی است. ممکن است برای یک کسی هم روایت ظنی الدلاله باشد وهم قرآن مانند کسی که معنای قرآن را متوجه نشود، مثلاً آیه ای را نفهمد، او ظن و گمان می کند ولی ممکن است برای کسی معنای واقعی قرآن مشخص باشد، پس برای او قرآن قطعی الدلاله است.

بنابراین قرآن و روایت هر دو قطعی السند می باشند و اما فهم معنا ودلالت آنها یک امر نسبی است که ممکن است چه روایت و چه قرآن برای یک کسی ظنی الدلاله و برای کس دیگر، قطعی الدلاله باشد. چرا که روایت هم اگر روایت صحیح و صادره از معصوم (ع) باشد، قطعی السند است.

اگر روایتی مستند باشد، با قرآن هیچ فرقی نمی کند، چنان که حضرت علی (ع) فرمود: من قرآن ناطقم. البته نظر ایشان این است که فهم معنایی و مفاهیم قرآن از روایت هم قوی و روشن تر است. در تفسیر روشن نیز با همین مبنا، از روایات برای تفسیر قرآن کمک گرفته شده است. برای آنکه هیچ مفسری بهتر از پیامبر و ائمه اطهار علیهم السلام برای قرآن وجود ندارد. اگر واقعاً کلام معصوم باشد، آنها بهترین حافظان قرآنند. آنها کاملترین مفسران وحی هستند هم در مراسمشان، هم در عمل و کردارشان.

مساله خلود در جهنم و
عذابهای طولانی مدت
در تعارض می باشد.

نتیجه:

مهمترین مطالب مطرح شده در مقاله را می
توان در نکات زیر خلاصه کرد:

محقق مفسر، آیت الله حسن مصطفوی (۱۲۹۷-۱۳۸۴ ش.) از قرآن پژوهان و مفسران بزرگ دوران ما به شمار می روند که با تالیف آثار گرانسنگی چون «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم» - به زبان عربی - و «تفسیر روشن» - به زبان فارسی - و همچنین تالیف چندین عنوان کتاب در موضوعات اسلامی و علوم قرآنی، خدمات شایانی به فرهنگ و معارف اسلامی کرده است.

ایشان در سن ۲۶ سالگی در ضمن اینکه دارای دکترای الهیات بوده و به عالیترین مرتبه و درجه اجتهاد نائل گردیده که توسط مراجع و بزرگان آن زمان نظیر آیت ا... آقا سید ابوالحسن اصفهانی گواهی گردیده بود. آیت ا... بروجردی نیز مصراانه از ایشان تقاضای تدریس در قم را نمودند.

نوشته های ایشان در زمینه های مختلفی چون؛ تحقیق در واژه های قرآن، تفسیر قرآن، تاریخ اسلام، آموزش قرآن، ترجمه قرآن، تحقیق راجع به دیگر ادیان الهی، علم کلام، رجال، اخلاق، سیر و سلوک، حقایق و معارف اسلامی، تحقیق راجع به سیره و زندگانی و فرمایشات و روش امامان معصوم (ع) و ... می باشد.

سه مورد از نظریه ها و مبانی نظری ایشان شامل: الف) علم و قدرت تحقیق و مقام معنوی

ترتیب تفسیر: نخست لغات هر آیه معنا شده سپس ترجمه آیه آورده می شود، در مرحله بعد چنانچه نیاز باشد روایتی در تفسیر آیه ذکر می شود، پس از آن توضیحات و تفسیر و برداشت مفسر بیان می شود و در پایان لطایف و ترکیب آیه را بیان می کند.

فارسی بودن تفسیر: همچنان که در مقدمه تفسیر آمده آیه الله مصطفوی، نخست در نظر داشتند تفسیری به زبان عربی بنویسد، لیکن از آنجا که تفسیر عربی فراوان و در دسترس همگان قرار دارد و در میان تفاسیر فارسی نیز تفسیری که از جهات الفاظ و معانی و نظم و تحقیق و قاطعیت و صراحت بیان، ممتاز باشد، وجود نداشت، در نهایت تصمیم گرفت که این تفسیر را به فارسی بنویسد. ضمن آنکه امکان ترجمه آن به زبانهای دیگر نیز فراهم هست.

۳- نظریه های مستقل: برخلاف روشهای تفسیری رایج، در تفسیر روشن، نقل از نظر دیگران بسیار اندک و در حد ضرورت دیده می شود. دلیل آن شاید یکی این باشد که بسیاری از نظریه های مفسران پیشین به مقتضای زمان خودشان نوشته شده و براساس تغییر آیات به صورت ابهام و تردید در معنایی نوشته شده است. چه بسا در روزگار ما موضوعیت نداشته باشند. دیگر آنکه برخی از مسائل و مطالب موجود در تفسیرهای دیگران با توجه به دانش و پیچیدگی شرایط دنیای جدید نه تنها گرهی از ابهامی باز نمی کند بلکه بیشتر بر ابهام ها می افزایند. از آنجا که آیه الله مصطفوی براساس حقایق و واقعیات که به هیچ عنوان قابل تغییر نیست تفسیر فرموده اند، این معنا برای همگان روشن شده است. در حالی که مطابق محاسبات معمولی، و با بعضی از تفاسیر از جهنم در چنان فضایی، یک انسان ظرف چند ثانیه ذوب می شود و به کلی معدوم می گردد و این، با

شهودی مفسر ب) هریک از واژه ها و کلمات قرآن کریم فقط یک معنای حقیقی دارد. (ج) بهره گیری از روایت در تفسیر، می باشد.

■ منابع:

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- استادی، حاج شیخ رضا: آشنایی با تفاسیر مهم انتشارات قدس، ۱۳۸۲ش
- اباززی، سیدمحمد علی: سیر تطور تفاسیر شیعه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۵ش
- همو: شناخت نامه تفاسیر پرشت، کتاب مبین، ۱۳۷۸ش
- جلالیان، حبیب استارخ: تفسیر قرآن کریم انتشارات اسوه، ۱۳۷۸ش
- خرمشاهی، بهاءالدین: دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران-دوستان اول ناهید، ۱۳۷۷ش
- خونی، سید ابوالقاسم: البیان، ترجمه نجمی- هانم زاده هریسی، ۱۳۸۲ش
- مصطفوی، حسن: تفسیر روشن، قم، ۱۳۶۷ش
- معرفت، آیت امجد هادی: تفسیر و مفسران، قم، موسسه فرهنگی تمهید، ۱۳۸۰ش

در کتاب التحقیق فی کلمات القرآن الکریم و تفسیر روشن، واژه ای از قرآن نیست که جا مانده باشد یا تفسیر نشده باشد.

در آغاز از تفسیر روشن فقط سه جلد آن (۱۳۳۶ش-۱۳۷۴) توسط انتشارات سروش منتشر شده بود ولی بعدها در ۱۶ مجلد توسط مرکز نشر کتاب در سال ۱۳۸۰ به چاپ رسید.

مفسر در جلد نخست کتاب، مقدمه ای به نگارش درآورده و به خصوصیات تفسیر و یادکرد اصول پذیرفته شده خود اشاره نموده است. از اصول مهم و تفاوت آور در بخش تبیین معانی آیات که به عنوان ویژگی این تفسیر محسوب می گردد، همان تاکید بر معانی حقیقی لغات قرآن است. از ویژگیهای دیگر این تفسیر عدم اهتمام به نقل اقوال و آرای مفسرین پیشین است. ترجمه تمام لغات از کتاب «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم» اخذ شده است.

از امتیازات این تفسیر می توان به ترتیب تفسیر، فارسی بودن تفسیر و نظریه های مستقل در تفسیر نام برد.

پرتال جامع علوم انسانی
مطالعات فقهی